

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

До 70-річчя Перемоги над нацизмом в Європі

УДК 930.1+005:94 (100) «1939/1945»

О.Є.Лисенко *

ПОДОЛАННЯ «МІФУ ВІЙНИ», АБО ВІД ЯКОЇ СПАДЩИНИ МИ ВІДМОВЛЯЄМОСЯ: НАУКОВИЙ ДИСКУРС, ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ (з приводу 70-річчя перемоги над нацизмом і фашизмом)

Розглядається комплекс методологічних проблем, пов'язаних з інтерпретаціями подій Другої світової війни у сучасній вітчизняній історіографії. Розкриваються особливості сприйняття тогочасних реалій в українському суспільстві. Аналізується алгоритм державної комеморативної політики у цій сфері.

Ключові слова: Друга світова війна, Україна, історична пам'ять, державна політика комеморації.

8 травня 2010 р. в Парижі ніщо не нагадувало про 65-ту річницю завершення бойових дій в Європі: жодних плакатів, білбордів, розтяжок чи стрічок з якоюсь символікою. Лише в конференц-залі ЮНЕСКО відбувалася міжнародна, але дуже камерна наукова конференція, організована Російською Федерацією, узяти участь в якій запросили винятково представників держав СНД. Сучасна Франція воліє врочисто відзначати день висадки союзного десанту в Нормандії (де на морському узбережжі функціонує сучасний музей війни) та майже непомітно «проживати» день перемоги над нацизмом і фашизмом. Пройшовши через кримінальне переслідування воєнних злочинців і колабораціоністів, гострі дискусії, в яких брали участь представники церкви, руху Опору, інтелектуальної еліти та політикуму, французька нація здійснила своєрідний обряд очищення й залишила війну фаховим історикам. Повоєнне братання ветеранів Франції та Німеччини довершило справу. Німці по-своєму долали важку спадщину, принципово засудивши нацизм і формалізувавши покуту у визнання жертв націонал-соціалізму та компенсаційні виплати, науково-просвітницькі й гуманітарні міжнародні проекти тощо. Чи не найгостріші ремінісценції, пов'язані з Другою світовою, на захід від України – у Польщі. Величезні жертви, що їх зазнав сусідній народ, трагічні події, котрі

---

* Лисенко Олександр Євгенович – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ
E-mail: ukr2ww@ukr.net

розгорталися на теренах II Речіпосполитої після 1 вересня 1939 р., музеї на місці колишніх таборів смерті, зусилля поляків, які боролися проти нацизму, не залишають байдужими сучасне суспільство.

В Україні річниці війни переживають у найвищих емоційних реєстрах і водночас дуже неоднорідно. Показна монолітність остаточно розсипалася в останнє двадцятиліття, як тільки, здавалося б, міцно «забетоноване» штучне річище офіційної пам'яті розпалося на декілька «рукавів», прокладених публіцистами, дослідниками, митцями, громадськими діячами й політичними силами. Як би до цього не ставилися зарубіжні чи вітчизняні критики, так званий національний історичний наратив став органічним виявом прагнення суспільства спізнати й усвідомити своє справжнє, а не «запропоноване згори» чи ззовні минуле в усіх його проявах. Опрацювання тематичних ніш, які до того були табуованими чи вкрай ідеологізованими (колабораціонізм, національно-визвольний рух, релігійне життя, військовий полон, проблема людських втрат та ін.), засвідчило прагнення вітчизняних істориків відійти від усталених схем і жорстко визначених рамок для наукової полеміки, інтегруватися у світовий науковий простір.

Скептицизм опонентів україноцентричних концептів легко долається не пошуком теоретичних аргументів, а жагою самоусвідомлення та самоідентифікації, некерованим пізнавальним інтересом дослідників, які здебільшого інтуїтивно, виходячи з власного культурного досвіду, виховання, родинних традицій обирають пошукові вектори. При цьому незрідка виникають цілком зрозумілі тематичні «перекуси», що пояснюється ефектом маятника. Саме так сталося з історією Голокосту чи ОУН та УПА (насправді, проблема українського національно-визвольного руху XX ст. виходить за межі функціонування цих інституцій): після довгих десятиліть замовчування й фальшувань суспільство одержало можливість за допомогою науковців ознайомитися з цими складними для сприйняття сторінками нашого минулого. Про те, що ця тенденція залишається доволі автономною від «іншорідних» впливів, свідчить той факт, що навіть різкі коливання гуманітарної (у вужчому сенсі – культурно-освітньої) політики у часи президентства В.Ющенка та В.Януковича не змусили більшість науковців якимось змінювати пріоритети й обслуговувати сьогочасне, кон'юнктурне політичне замовлення.

Та як би того не бажали історики, вони не можуть залишатися ізольованими й цілком відстороненими від суспільних і політичних процесів. Оскільки ніхто спеціально не готує фахівців із «технологій пам'яті», вони змушені часто виступати в подвійній іпостасі: і як продуценти фундаментального знання, і як «користувачі» чи політтехнологи (теоретики й менеджери державної політики комеморації) в тій мірі, в якій цього потребує суспільство та держава.

Щоразу з наближенням 9 травня в Україні розгортаються дискусії довкола того, що ми святкуємо, як і що потрібно відзначати на державному рівні. Розбіжність у ставленні до цієї дати лежить у широкому спектрі: від готовності й надалі відзначати День Перемоги в радянських традиціях (із помпезними парадними, брязканням зброєю, георгіївськими стрічками, «прапорами

перемоги», глорифікаційними меседжами) до повного заперечення чи кардинального переформатування.

Як зазначає А.Портнов, у сучасних Росії та Білорусі на офіційному рівні значно легше звертатися до міфології перемоги, оскільки там відсутній рівний за силою національний наратив, що спирався б на національну традицію, регіональну пам'ять, на відміну від України, де наратив націоналістичного підпілля конкурує з наративом Великої Вітчизняної війни. Дослідник стверджує:

«І зараз ми можемо спостерігати цікаву річ, як ця конкуренція, як ця взаємодія дасть про себе знати, наприклад, 9 травня цього року. А як відзначати перемогу над нацизмом, ураховуючи те, що зараз відбувається на Донбасі? Це питання не прозаїчне й не банальне. Воно показує, наскільки ця історія залишається елементом, інструментом, складовою частиною жорстокої політичної боротьби, в якій серйозні питання про ідентифікацію, відповідальність, про моделі поведінки, про моделі пам'ятання й забування просто не мають місця. Важливо, щоб у цій ситуації професійне співтовариство істориків, не заперечуючи, що всі ми так чи інакше залучені до політичного процесу та політичних дебатів, щоб це професійне співтовариство пропонувало, у тому числі й у публічному просторі, деяку інтелектуально-відчутну, відповідальну альтернативу тій розмові про історію, яку нам пропонують політики, у тому числі й ті, котрі активно ведуть нинішню війну»¹.

Що пропонували політики?

За інерцією радянських часів (слід визнати – дуже потужною) керівництво суверенної України в 1990 – на початку 2000-х рр. продовжувало вважати оптимальною конфігурацію «влада – суспільство» та місце в ній історичної науки. Однак події розвивалися швидше, ніж звичне уявлення номенклатури про ідеологічні зобов'язання істориків як таких собі «політичних гарсонів». Попри те, що в комеморативних церемоніях, пов'язаних із війною, не сталося жодних змін, у публічному просторі, збуреному публікаціями в «товстих» журналах другої половини 1980-х рр. та післяперебудовними реаліями, уже вирували пристрасі докола радянської спадщини. Тоді ще не ставився під сумнів сакралізований репертуар радянських за змістом і формою свят із супутніми атрибутами, але перші «тріщини» в міфологізованому до дрібниць концепті Великої Вітчизняної війни ставали дедалі очевиднішими.

Уже початкові спроби легітимізувати дефініцію «Друга світова війна» як універсальну й позбавлену ідеологічного навантаження наразилися на опір тих, хто вважав статус ідеологеми «Велика Вітчизняна війна» недоторканим. Термінологічні баталії, що тривають донині, набули для політикуму та значної частини громадян України політичного сенсу, а для науковців – методологічного, оскільки в останньому випадку йшлося про принципово новий спосіб

¹ Андрей Портнов об «избирательной этнизации» и «конкуренции за Победу» [Електронний ресурс]: <http://net.abimperio.net/node/3360>

мислення та підхід до реконструкції подій від серпня 1939 (і навіть раніше) до вересня 1945 рр., а не в канонізованих рамках 22 червня 1941 – 9 травня 1945 рр. Мало хто пам'ятає тепер, якого тиску зазнало керівництво академічного Інституту історії України, коли вирішило дати профільному підрозділу установи нову назву – відділ історії України періоду Другої світової війни (замість «історії Великої Вітчизняної війни»). Тодішній його очільник, професор М.Коваль, першим зробив спробу підважити офіційну версію війни. Сутність цього повороту визначили кілька позицій: а) переведення народу України у центр наукових досліджень як суб'єкта історичного дійства; б) критика сталінського режиму; в) деромантизація й делорифікація війни; г) концептуальне осмислення її в контексті подій від осені 1939 до осені 1945 рр. Методологічною основою нового погляду на історію війни став україноцентризм у його широкому розумінні: суто етатистський підхід поступався місцем антропологічному виміру воєнної доби, коли у фокус наукового пошуку переміщувалося українське суспільство та різні його соціальні, етнічні, конфесійні, політичні, маргінальні групи.

Символічним компромісом між запитамі суспільства й тиском національно-демократичних сил з одного боку, та інерцією мислення лівого політичного спектра й керованої ним ветеранської організації, їх небажанням «поступатися принципами» – з іншого, стала санкція влади на підготовку багатотомної «Книги Пам'яті України». Для тих, хто стояв біля витоків цього унікального за масштабами пошукового проекту, він мав стати справжньою даниною пошани всім жертвам війни в Україні та водночас способом донесення до світової громадськості інформації про внесок українського народу в боротьбу з нацизмом і фашизмом. Та коли в головній редколегії «Книги Пам'яті України» почали превалювати представники лівого спектра громадських організацій, стало зрозуміло, що йдеться про підготовку чергової версії такої собі історії України «у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу». Автор цих рядків мав власний неприємний досвід «викручування рук» такими «редакторами», які просто викреслювали з текстів усе, що містило означення «український». Слід віддати належне керівникам пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України» (Р.Вишневецькому, В.Конашевичу та ін.), котрі, незважаючи на неймовірний тиск, зуміли принаймні у загальних рисах зберегти й відстояти україноцентричне спрямування проекту. Обласні редколегії змогли підготувати майже 150 томів, де зафіксовано стисло біографічну інформацію про загиблих у роки війни. До електронної бази даних занесено прізвища 6 млн 038 тис. наших співвітчизників, яких забрало воєнне лихоліття.

Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України» підготувало низку видань, в яких ішлося про втрати українського народу в інших збройних конфліктах, зокрема у Зимовій війні 1939–1940 рр.² Розроблялися плани-проспекти ще кількох проектів такого змісту. Однак реалізувати ці задуми не вдалося. Без перебільшення можна сказати, що у середині – другій половині 1990-х рр. «Книга Пам'яті України» стала справді національним проектом,

² Полягли в снігах Суомі: Книга Пам'яті України про громадян, які загинули у воєнних конфліктах за рубежом. – Т.2. – К., 2004.

котрий сприяв консолідації суспільства. Однак спроба на вимогу групи провідних істориків, які через ЗМІ звернулися до вищих органів влади і громадськості, зробити зміни в керівництві головної редколегії спричинила малоочікувану реакцію: питання залишилося відкритим, але фінансування агентства по суті припинилося. Таким невтішним виявився фінал, здавалося б, доволі успішного старту. На жаль, так і не вдалося встановити більш-менш точну цифру людських втрат України у Другій світовій війні. Тому науковці послуговуються оціночними (заснованими на екстраполяційних методиках) показниками безповоротних людських втрат у межах 8–10 млн (демографічних – 13 млн осіб)³. Нині можна по-різному оцінювати наукову цінність нарративної частини проекту. Так, канадський історик Р.Сербин доволі гостро й небезпідставно піддав критиці його «двоїстість», суперечливе поєднання радянської риторики з національно-патріотичною, спосіб трактування та замовчування окремих подій⁴.

Ще один приклад того, як непослідовна позиція держави перешкоджає складанню адекватних уявлень суспільства про доленосні й надзвичайно важливі для формування української політичної нації історичні події та явища. Ідеться про вітчизняний національно-визвольний рух ХХ ст. та, зокрема, його самостійницьку складову, що не тільки в побутовій свідомості, а й багатьма представниками інтелектуальної еліти або політикуму асоціюється винятково з ОУН та УПА. Насправді український самостійницький рух став феноменом зі значно ширшими політичними, соціальними параметрами. Він охоплював не тільки націоналістичний табір (власне ОУН), а й національно-демократичні сили (відповідні партії та громадські об'єднання в довоєнній Польщі, гетьманців-державників, прихильників уряду УНР в екзилі та ін.). Утім усталений, нав'язаний радянською ідеологічною службою спосіб сприйняття й оцінки українського самостійницького руху крізь призму діяльності радикальної частини націоналістів та їхніх теоретиків (у першу чергу Д.Донцова) і донині перешкоджає науковому, неупередженому осмисленню цього складного явища.

У передмові до історичних нарисів «Організація українських націоналістів» та «Українська повстанська армія» Ст.Кульчицький виклав своєрідну хроніку спроб вироблення офіційної позиції держави у цьому питанні. Деякі «віхи» справжньої «епопеї» заслуговують на те, щоб їх нагадати. Практично відразу після проголошення суверенітету нашої країни низка громадсько-політичних організацій порушила питання про визнання УПА воюючою стороною. 1 лютого 1993 р. Президія Верховної Ради України ухвалила постанову «Про перевірку діяльності ОУН – УПА», згідно з якою Мін'юст мав сформував урядову комісію для виконання цього завдання. За півтора роки (!) відбулася нарада представників міністерств юстиції та внутрішніх справ, Служби безпеки й Головного архівного управління, на якій вирішили створити дослідницьку групу з позапартійних учених. Утім далі справа так і не пішла. Наступна спроба датується 13 вересня 1996 р., коли Верховна Рада України своїм рішенням створила парламентську комісію з представників різних політичних сил.

³ Безмертя: Книга Пам'яті України. – К., 2000. – С.561.

⁴ Сербин Р. «Велика вітчизняна війна»: совєтський міт в українських шатах // Сучасність. – 2001. – №6. – С.63–88.

Остання обставина й спричинила параліч її роботи. Про вагу проблеми свідчить і той факт, що ставлення до неї розкололо ветеранський рух: у жовтні 1996 р. відбувся установчий з'їзд Всеукраїнського об'єднання ветеранів Другої світової війни на чолі з І.Юхновським. У програмних документах нової організації закладалися вимоги надати статус учасників війни та відповідні соціальні преференції ветеранам УПА. У вересні 1997 р., згідно з дорученням Президента України, постановою Кабміну було створено урядову комісію з діяльності ОУН та УПА на чолі з віце-прем'єр-міністром, до складу котрої ввійшли очільники кількох міністерств, Національної академії наук, Інституту історії України НАНУ та Інституту стратегічних досліджень. При комісії діяла робоча група істориків на чолі з професором Ст.Кульчицьким, до роботи в якій на підставі трудових угод залучалися фахівці з різних установ. Урядовій комісії доручили підготувати історичний та юридичний висновки з цієї проблеми. Отже, минуло майже 6 років, поки бюрократична машина перейшла до практичних кроків. Масштаби науково-дослідницької роботи виявилися такими, що комісія не змогла швидко надати рекомендацій для вироблення офіційної позиції в оцінці діяльності ОУН та УПА. До 2004 р. в Інституті історії України НАНУ було видано 27 книг загальним обсягом 290 друк. арк. (5723 стор.) – переважно монографічних розвідок у найменш розроблених сегментах теми, попередні історична довідка, варіант історичного висновку тощо⁵. Наслідком багаторічних зусиль став вихід друком 2005 р. підсумкового тому «Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія», а також історичний висновок про діяльність ОУН–УПА, переданий голові урядової комісії. Таким чином, ця частина «епопеї» тривала майже 15 (!) років. Цікаво, скільки потрібно фахівцям із права, аби підготувати юридичний висновок? Адже без такої експертизи вищі органи влади не можуть вийти на законодавчий рівень вирішення проблеми. Отже, визнання ОУН та УПА воюючою стороною залишається донині відкритим. Можливо, першим кроком на цьому шляху стане закон «Про правовий статус та вшанування пам'яті учасників боротьби за незалежність України у ХХ ст.»⁶.

Іншим прикладом подібного «довгограючого» серіалу може послужити історія зі створенням та визначенням відомчої належності заповідника Бабин Яр, останню крапку в якій, очевидно, ще не поставлено. Бюрократія, від котрої залежить вирішення організаційних, матеріально-технічних, фінансових питань для реалізації комеморативних та інших суспільно (й політично) значущих проектів, не демонструє помітної зацікавленості навіть у тих випадках, коли йдеться про образ держави у світі.

Зупинімося лише на одній із невикористаних можливостей. Під час візиту Президента України до Польщі в 2005 р. українська сторона одержала пропозицію створити в державному музеї Аушвіц-Біркенау (м. Освенцим) постійну національну експозицію (на той час російську, а до того – радянську, було закрито на реконструкцію). Одночасно представника нашої країни запросили до

⁵ Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія: Історичний нарис. – К., 2005. – С.5–14.

⁶ Див.: [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54648

Міжнародної Освенцимської ради (МОР; англ. IAC – International Auschwitz Council) – авторитетної громадської інституції, покликаної координувати функціонування музейних установ, створених у місцях колишніх нацистських концтаборів, представляти їх перед Радою Європи, контролювати реалізацію асигнувань ЄС, призначених для розвитку музейної сфери, навчання й виховання молоді тощо. До складу МОР входять представники громадськості, науковці, музейні фахівці з Польщі, Німеччини, США, Великобританії, Ізраїлю. За домовленістю президентів України та Польщі від 6–7 грудня 2007 р. група фахівців з Інституту історії України НАНУ, Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» підготували попередні варіанти концепції експозиції України в Аушвіц-Біркенау та передали її на розгляд міжвідомчої робочої групи, сформованої згідно з наказом Міністерства культури і туризму України №163/0/16-09 від 20 березня 2009 р. Однак відбулося лише одне засідання робочої групи, після чого державні органи втратили інтерес до цього проекту. Ще кілька років завдяки ентузіазму групи дослідників з Інституту історії України НАНУ та Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» та за підтримки Державної архівної служби України тривав збір документів, матеріалів і речових реліквій для національної експозиції. Утім через відсутність організаційно-матеріальної підтримки та зацікавленості з боку держави пошукові роботи з часом згорнулися. У 2008 р. колектив Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. підготував виставку «Концтабір Освенцим – український вимір», а до 70-ї річниці визволення його в'язнів – експозицію «Концтабір Аушвіц-Біркенау – український вимір: дослідження, документи, свідчення» (січень 2015 р.), що мали широкий суспільний резонанс. Президент України П.Порошенко, який був присутнім на врочистостях в музеї Аушвіц-Біркенау, доручив поновити підготовчі роботи з метою організації експозиції нашої країни на площах цієї музейної установи. Однак якщо й цього разу не буде фінансово-матеріального підкріплення, справу не вдасться довести до логічного завершення.

Відсутність системних контактів між державою й науковими інституціями обертається тим, що про можливості науки згадують, коли потрібно «гасити чергову пожежу». Так, свого часу МЗС України створило з дипломатів та співробітників НАНУ робочу групу для вивчення історичного досвіду українсько-румунських відносин і підготовки відповідних рекомендацій. Відбулося одне (!) її засідання, після чого науковців уже не «турбували». Аналогічно про істориків згадують, коли наближається чергова річниця «Волинської трагедії». Замість того, щоб налагодити системне опрацювання проблеми українсько-польських відносин у 1930–1940-х рр., у рамках фінансованого державою центру чи комісії, напередодні чергових роковин «згори» даються доручення, на які кволо реагують «знизу». Можна тільки уявити, як це сприймається громадськістю та в офіційних колах на міжнародній арені, але з прикрістю доводиться констатувати, що з року в рік ми «в одні ворота» програємо інформаційне поле своїм колегам із Польщі через те, що в державі відсутнє прагнення змінити ситуацію на краще. Ця байдужість особливо дошкульна на тлі марнотратства,

профанаційних та амбіційних (і нереалізованих) проєктів, котрі час від часу полонять уяву можновладців.

Державна політика пам'яті: блукання без наукового азимута

Історичне знання має двоїсту природу: з одного боку, воно слугує пізнавальною фактурою, засобом самоідентифікації й формування повноцінної особистості з іманентними ознаками внутрішньої культури, людської гідності та виразної громадянської позиції, з іншого, – це надзвичайно ефективний інструмент політтехнологій та електоральних практик. Виконуючи у суспільстві й державі цю делікатну місію, професійний історик до певної міри може екстраполювати на свою діяльність принцип, що ним керуються лікарі: «Не зашкодь!». Коли дослідник починає перейматися тим, як саме скористається кінцевим результатом його діяльності – історичним знанням – політик, він ризикує стати ідеологічно/політично/соціально заангажованим. У науковця й політика принципово різні функції: перший продукує фундаментальне знання, другий – використовує його з електоральною чи іншою політично зумовленою метою (наприклад, для мобілізації соціуму або якоїсь частини на вирішення певних завдань). Саме політики формують модель пам'яті, котру засобами державних комеморативних церемоній пропонують (нав'язують) суспільству.

Відсутність продуманої, змодельованої на перспективу політики особливо яскраво демонструє ситуація з Українським інститутом національної пам'яті. Створений радше як наслідування польського досвіду, він уже від самого початку став «блідою тінню» початкового задуму, оскільки не мав ані чітко визначених повноважень, ані належного фінансово-матеріального забезпечення. Посада директора УІНП, як і всі інші керівні посади в гуманітарних відомствах (Державному комітеті архівів, міністерствах культури, освіти і науки та інших), залишається політичною, що спричиняє періодичні ротації його очільників в унісон із політичними змінами. Водночас різко трансформується весь зміст і спрямування роботи інституції, на яку за визначенням покладається вироблення рекомендацій для вищих органів влади у сфері державної комеморативної політики. Прагнення перетворити УІНП на структуру, схожу на польський Інститут національної пам'яті, котрий поєднує як дослідницькі, так і люстраційно-прокурорські функції, видаються позбавленими сенсу – для цього бракує політичної волі, а також фінансових можливостей. Багато дискусій викликала передбачена законом про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 рр.⁷ передача під егіду УІНП архівних фондів комуністичних спецслужб. Та сама по собі «форма власності» на документальні масиви мало що важить, адже вони набувають цінності тоді, коли отримують можливість «говорити», свідчити.

Невизначеність держави з імперативами гуманітарної політики, аморфність інститутів, які мали б опікуватися формуванням ідентичності,

⁷ Див.: [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54651

збалансованою політикою пам'яті, упродовж двох останніх десятиліть опосередковано чи безпосередньо формує підґрунтя для конфронтаційних політтехнологій.

В Україні так склалося, що багато залежить від особистих переконань і широти мислення керівника держави. За президентства Л.Кравчука, Л.Кучми практично ніхто не ставив під сумнів усі традиційні форми комеморації (хіба що додавалися нові елементи, скажімо легітимація Голокосту як спільної трагедії євреїв та інших етносів України). Президент В.Ющенко демократизував церемонії 9 травня. Щороку у цей день він приїздив до Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.», виступав перед ветеранами, а потім оглядав основну експозицію, тематичні виставки, після чого спілкувався з присутніми в неформальній обстановці. Намагаючись примирити радянських ветеранів із бійцями УПА, В.Ющенко налаштував проти себе ліві сили, які продовжували трактувати учасників самостійницького руху «колабораціоністами». Залишаючи посаду після виборів 2010 р., він «грюкнув дверима», присвоївши Р.Шухевичу та С.Бандері звання Героїв України.

В.Янукович і його найближче оточення відразу взяли курс на реставрацію радянсько-російської моделі пам'яті. Підкреслена синхронізація церемоніальних акцій із Москвою («паради перемоги», георгіївські стрічки, радянська символіка) супроводжувалася переформуванням тезаурусу. Насамперед було розпочато наступ проти «національної», україноцентричної історії, усталеної у цивілізованому світі термінології, санкціоновано «витіснення» з підручників «самостійницьких» сюжетів. На догоду певним внутрішнім і зовнішнім чинникам на вчених справлявся прями́й адміністративний тиск задля реалізації ідеї підготовки спільних українсько-російських підручників. Аби спростити собі завдання й отримати важелі впливу на академічне середовище, влада пішла на безпрецедентний крок, підпорядкувавши Національну академію наук України Міністерству освіти і науки. Але й це не допомогло. Провідні науковці не пішли на компроміс, спільні підручники так і не було підготовлено. Не сталося очікуваних владою змін і в концептуальних підходах вітчизняних істориків.

Одним із головних напрямів реваншу стали зусилля, спрямовані на дискредитацію українського самостійницького руху. Напередодні 9 травня 2010 р. в київському Українському домі було організовано виставку «Злочини українських націоналістів проти польського та єврейського населення». Доручення віце-прем'єр-міністра з гуманітарних питань фахівцям Інституту історії України НАНУ здійснити експертизу експозиції реалізувати не вдалося, оскільки матеріали виставки було встановлено буквально за ніч перед її відкриттям. Як і очікувалося, ця акція викликала обурення й протести широких кіл громадськості, оскільки її виразно антиукраїнський характер і кричуща тенденційність недвозначно мали показати, «хто в домі господар».

Прагнучи грати на контрастах, влада всіляко стимулювала реанімацію міфу про «всенародну боротьбу в тилу ворога», відзначення Дня партизанської слави (22 вересня) і жодним чином не згадала про 70-річчя УПА

(14 жовтня 2012 р.), хоча вітчизняні дослідники, широкі кола громадськості відгукнулися на цю подію науковими виданнями та конференціями, зборами, мітингами тощо.

Постколоніальний наратив повертався й у меморіальний ландшафт. Не беручи до уваги неоднозначну діалектику подій, керівництво держави взялося за реалізацію амбітного проекту – створення меморіалу, присвяченого Корюківській трагедії. Цілкоміто ігноруючи той факт, що більшість знищених українських населених пунктів (Корюківка серед них – на першому місці за числом жертв) стали об'єктом нацистського геноциду через провокативні або безвідповідальні дії радянських «народних месників», влада перетворила зведення меморіалу на піар-акцію, переклала всі фінансово-матеріальні проблеми на Чернігівську обласну державну адміністрацію, задум до логічного завершення не довела й помпезно відкрила напівготовий пам'ятник.

Слід погодитися з білоруським дослідником С.Ушакіним, який, характеризує досвід своєї країни на прикладі історико-культурного комплексу «Лінія Сталіна», наголошує на прагненні властей «використати Велику Вітчизняну війну для консолідації постсоціалістичної нації». Автор зазначає, що «саме матеріальність простору, саме фізична осяжність структур і залишків минулого покликані, аби підтримувати, виправдовувати й переконувати. Як матеріальні якорі, ці просторові побудови радше стимулюють дебати щодо минулого нації, аніж репрезентують його»⁸.

Спробу реваншу можна побачити й у прагненні групи ветеранів «протиснути» через органи влади так зване «поновлення» нібито «знищеного націоналістами» напису на постаменті пам'ятника генералові М.Ватутіну, у тексті якого нібито містилося звинувачення українських повстанців у смерті цього радянського воєначальника. Фахівці пояснили, що такого напису на меморіалі ніколи не існувало.

Не інакше як «палацовим реверансом» у бік очільника держави громадськість розцінила ініціативу зі створення Алеї героїв у столичному Парку слави. Фахівці висловили своє здивування з приводу втручання в існуючий історико-культурний простір, але це не зупинило процес. Алею облаштували швидко, утім її персонажами стали тільки неодноразові Герої Радянського Союзу І.Кожедуб, Амет-Хан Султан, Г.Береговий (другу Золоту зірку останній здобув як космонавт у 1968 р.), а також партизанські ватажки С.Ковпак і О.Федоров. Зважаючи на участь відомого льотчика-космонавта й ветерана війни в долі тодішнього очільника держави – В.Януковича, нескладно зрозуміти мотивацію такої собі «приватизації» меморіального простору. Вивчаючи феноменологію «сакральних просторів» (пам'ятників, монументів тощо) Р.Гасснер указував на можливість спровокованих ними конфліктів, оскільки для прибічників певної віри вони неподільні⁹. І вже зовсім «театром абсурду» сприймається скасування судами президентських указів про присвоєння звання Героя

⁸ Ушакін С. Зобов'язані простору: постколоніальний націєпростір між Сталіним і Гітлером // Схід/Захід. – Вип.16/17. – X., 2013. – С.168.

⁹ Див.: Hassner R. War on Sacred Grounds. – Ithaca, 2009; *Idem*. «To Halve and to Hold»: Conflicts over Sacred Space and the Problem of Indivisibility // Security Studies. – 2003. – Vol.12. – №4.

України Р.Шухевичу та С.Бандері (в політичній, а не правовій природі таких рішень не сумнівався ніхто).

Гібридизація ідентичності, що практикувалася в Україні в останнє двадцятиліття, так і не сформувала «нову історичну спільноту» – однорідний, слухняний, зорієнтований на «російський світ» ностальгуючий охлос. Насправді, за цей час відбувалася наростаюча диференціація між тими, хто бажав жити в колишній «уявленій спільноті» та в межах імперії, і тими, для кого єдиною Батьківщиною стала незалежна Україна. Підтвердженням наявності цих тенденцій стали два Майдани та події 2014–2015 рр.

Виклики сьогодення й дихотомія 9 травня

Французький інтелектуал Ж.Мінк, звертаючись до «болісних сторінок» європейської історії, поділився таким своїм враженням:

«Спостерігаючи за тенденціями, що проявляються в Європі, помічаєш, що у всіх випадках у той чи інший момент дієвці¹⁰ вдаються до стратегії історизування конфліктогенного спадку – незалежно від того, чи така стратегія має на меті досягнення консенсусу (принцип замирення суспільних відносин), чи, навпаки, вона спрямована на повторне відкриття деяких аспектів витісненої історії (принцип відмінності, символічного визнання й інтегрування в національну історичну оповідь), або ще на те, щоб утікати від відповідальності, “стираючи сліди злочинного минулого”».

Ж.Мінк вважає стратегію історизування центральною категорією для осягнення інституційного розмаїття й ваги питань пам'яті, як і для розуміння поведінки всіх зацікавлених сторін:

«Ідеться про варіант символічної політики, котрий спирається на переконання, що деякі зображення історичних фактів, інтеріоризованих через офіційне (наприклад, у школі) чи неофіційне (наприклад, у сім'ї) поширення, мають потенціал колективної мобілізації, необхідної для політичного впливу»¹¹.

На щастя, будь-які спроби зупинити чи, принаймні, загальмувати процес історизування в Україні, стерилізувати суспільну свідомість від «ідеологічно шкідливих» або непривабливих епізодів минулої війни виявилися марними. Однак на кожному з пунктирно означених поворотів він мав свої особливості. Нині – це реалізація своєрідного «плану Б» з упокорення України Росією («план А» передбачав колонізацію суто політичними та економічними засобами й цілковито провалився). Американський дослідник Д.Бранденбергер в одній зі своїх праць, присвячених природі більшовизму, стверджує, що Й.Сталін і його найближче оточення використовували «російськоцентричний етатизм»

¹⁰ Тобто учасники комеморативних практик.

¹¹ Мінк Ж. Європа та її «болісні» минувшини: стратегії історизування та їх використання в Європі // Європа та її болісні минувшини / Авт.-упор. Ж.Мінк, Л.Неймаер. – К., 2009. – С.17.

як найефективнішу мобілізаційну технологію, засіб стимулювання державного будівництва та легітимації сконструйованого режиму у широких верствах етнічних росіян із посереднім і низьким культурно-освітнім рівнем, оскільки апеляція до марксистських абстракцій з огляду на практику «будівництва соціалізму» не спрацювала¹².

Сучасна ситуація в Російській Федерації надто нагадує недоброї пам'яті сталінські часи, коли творець комуністичної імперії, цілковито ігноруючи гарантоване конституцією 1936 р. право націй на самовизначення, на власний розсуд розставляв в етнічній «табелі про ранги» народи СРСР. Нинішній президент Росії, як і Й.Сталін напередодні Другої світової війни, прагне перетворити свою державу на світового лідера. «Кремлівському горцеві» завдяки його віроломній політиці це вдалося.

У пошуку власної ідентичності й національної ідеї сучасне російське керівництво намагається синтезувати аксіологічні орієнтири та сконструювати відповідний політичний проект на часто несумісних концептах «євразійства», «панславізму», «православного російського світу», реанімованого імперського простору тощо, при цьому практично не озираючись на сусідів і нехтуючи думкою світової спільноти. На цьому тлі, що постійно та цілеспрямовано підкріплюється пропагандистською роботою серед населення, великодержавні, імперські й шовіністичні елементи кремлівської зовнішньої політики знаходять підтримку переважної більшості росіян. Відсутність спрямованих у майбутнє конструктивних меседжів (добробут, мир, демократія, свобода) Кремль намагається компенсувати експлуатацією ледь перелицьованих міфів «Великої Вітчизняної війни» та «Великої Перемоги», що мало б стверджувати наступність і відповідний асоціативний ряд із сучасністю. Попри вихід у світ чималої кількості наукової, публіцистичної літератури з оцінками, що опонують неосталінській концепції, глорифікаційно-романтична версія війни в масовій свідомості російського населення залишається практично незайманою. Стійкий психологічний стереотип у сприйнятті «чужого» виявився настільки придатним для маніпуляцій, що вставивши у цю ідеологічну рамку українців, російський агітпроп досяг такого ж ефекту, як свого часу радянський – у калейдоскопі «ворогів народу». Свідченням стану «загадкової російської душі» стало те, з якою легкістю на всіх рівнях у суміжній країні почали вживати стосовно українців лексеми 70-річної давнини «фашисти», «бандерівці», а також сленгові неологізми на кшталт «укронацистів», «укрів», «укропів» тощо.

В Україні деміфологізація війни розпочалася задовго до першого Майдану та з різним успіхом, непослідовно, спонтанно, екстенсивно й водночас неухильно триває дотепер. Експансіоністська політика Росії, пряма воєнна агресія проти нашої країни, образлива для українських громадян риторика кремлівських можновладців стала потужним каталізатором різкої відмови та неприйняття будь-яких колоніальних і постколоніальних рудиментів у суспільно-політичному житті. Протестні настрої проти російських агресивних дій охоплюють і сферу пам'яті. У соцмережах, ЗМІ, на шпальтах наукових видань

¹² *Brandenberger D. National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956. – Cambridge, 2002. – P.2.*

зустрічаються заклики цілковито відмовитися від радянської спадщини, зокрема міфу «Великої Вітчизняної війни».

Однак реальна ситуація у сучасному українському суспільстві настільки складна, що простих рішень годі й шукати. Визнаючи справедливими закиди з приводу термінологічної еkleктики та недовершеності сучасних концепцій вітчизняних науковців, не можна заперечити, що основна їх маса відійшла від традиційних постколоніальних схем, успішно інтегрувавшись у світовий науковий простір на всіх векторах фундаментальних досліджень. Заклики до творення нового історичного концепту – національного – зустрічають аргументовані застереження. Так, шведський історик Й.Дітч на форумі «України модерної» зауважує, що перенесення центру ваги аксіології війни на ООН та УПА спричинить заміну одного міфу іншим:

«Результатом стане не більш неоднозначна чи діалогічна версія війни, а перетворення міту Великої Вітчизняної на такий, що відповідав би українським національним потребам. Як видно у перспективі, атрибути і підходи радянської версії історики, журналісти, політики та інтелектуали перенесли на українську боротьбу часів війни, і в результаті в українській історичній традиції з'явилися дві версії війни».

Змагання двох патріотичних – радянської й української – версій війни дослідник вважає безперспективним, оскільки «зміст Великої Вітчизняної» був загалом неетнічним, а отже, привабливим для більшої частини української спільноти.

«Хоча міт радянської війни має певні етнічні складові, загалом він стосується громадянської історії [...] переводити Велику Вітчизняну війну в українську націоналістичну версію, сподіваючись, що вона виконуватиме таку саму інтегративну функцію, яку міт війни відігравав у Радянському Союзі, є безнадійною справою».

Замість великих соціалістичних і націоналістичних наративів Й.Дітч пропонує альтернативу: нову громадянську історію Другої світової війни, що мала б охопити й Велику Вітчизняну, і досвід українського націоналізму, та

«зосередитися на війні в Україні, а не проти українців чи між ними. Багато дослідників досі практикують написання національної історії або історії української нації. Захоплені національним проектом, вони свідомо нехтують чи просто несвідомо відкидають багато складників і досвідів війни. Етнічна націоналізація історіографії й історичної культури виявилася небезпечною у короткочасовій перспективі, особливо у Східній та Центральній Європі, часто нічого не вартою у перспективі довготривалій».

Побоювання Й.Дітча видаються дещо перебільшеними, коли взяти до уваги той факт, що впродовж майже півстоліття історики України не мали можливості вивчати цілий спектр принципово важливих для власної

самоідентифікації питань, і в першу чергу український національно-визвольний рух. На наше переконання, головною проблемою для сучасних дослідників Другої світової є «вписування» вітчизняного самостійницького руху у загальну картину війни, в якій усе ще домінують зусилля радянських властей, спрямовані на боротьбу проти нацизму. Водночас заслугове на увагу думка шведського автора про те, що написання громадянської історії дасть змогу «подолати як комуністичний, так і націоналістичний наративи, і може забезпечити країну придатнішою історією», що поєднуватиме сучасні ворогуючі наративи¹³. Натомість Т.Снайдер із цього приводу висловлює іншу думку:

«Відданість одному чи другому мітові, як і відданість справі подолання суперечностей між ними не створять доброї історії [...] завдання історика не полягає в тому, щоб забезпечити людям комфортне чи дискомфортне самопочуття. Завданням історика є дати змогу свідченням минулого захоплювати і дивувати його. А вже потім він має відкрити іншим сенс цих свідчень»¹⁴.

Особливість комеморативної політики полягає в тому, що з її допомогою не лише впроваджуються й закріплюються певні зовнішні атрибути та символи, які пов'язані з минулим у традиційний спосіб, а пропонуються нові, незвичні для більшості форми й меседжі. При цьому особливого значення набуває моделювання, передбачення можливих наслідків нововведень, вірогідної реакції різних груп суспільства. Таким чином, перші дві фази творення колективної історичної пам'яті – продукування наукового знання і його застосування для підготовки атрактивних меморіальних акцій – має доповнюватися третьою: науковою експертизою перспективних наслідків. Одним із найнадійніших інструментів цієї операції слугують методи соціологічного моніторингу, які можна використовувати на всіх етапах (а що найважливіше – на початкових). Адже коли той чи інший захід перетворюється на самоціль, політичну демонстрацію з миттєвим ефектом, його наслідки передбачити важко, а долати – ще складніше.

Найкращі наміри влади (коли вони щирі й не вмотивовані політичною кон'юнктурою та популізмом) приречені на невдачу, якщо не враховуються конкретна ситуація у суспільстві, домінуючі настрої різних соціальних груп, сила зовнішніх впливів, світоглядні рудименти, інерція мислення та очікування. Палкі прихильники революційних методів дерадянзації схильні до радикальних дій на всіх «фронтах», а особливо – на гуманітарному. Та, як показує досвід (зокрема останнього десятиліття), «кавалерійські наскоки» в мовному й інших складних питаннях мали наслідком різке збурення суспільства. Ба більше – вони раптом перетворилися на конфліктогенну зону вищого рівня та, вправно відрежисовані, спровокували переведення антагонізму з латентної у відкриту форму. Насправді мовне питання стало приводом (а не справжньою причиною) антиукраїнських дій. За аналогічним сценарієм

¹³ Див.: Друга світова війна як виклик для української історіографії // Україна модерна: Війна переможців і переможених. – 2008. – Ч.13. – С.58–59.

¹⁴ Там само. – С.13–14.

можуть розвиватися події в разі непродуманих заходів, наприклад, у конфесійній сфері.

У зв'язку з цим виникає питання: чи володіє таким конфліктогенним потенціалом пам'ять про Другу світову війну та державна комеморативна політика у цьому сегменті? Аби хоча б з якоюсь часткою вірогідності прогнозувати можливу реакцію різних соціальних чи регіональних груп населення України на практичні кроки керівництва країни у цій сфері, слід звернутися до результатів соціального моніторингу. Один із найавторитетніших у цій справі Центр політичних та економічних досліджень імені О.Разумкова впродовж 2003–2011 рр. проводив опитування громадян із приводу їх ставлення до подій Другої світової війни та 9 травня. Нижче подано відповіді на питання: «З якою назвою війни проти фашизму¹⁵ Ви більше згодні?»¹⁶:

	2003 р.	2005 р.	2007 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Велика Вітчизняна	61,9%	56,9%	69,8%	64,6%	69,2%	66,2%
Друга світова	26,9%	31%	23,3%	26,2%	24,7%	28,6%
Німецько-радянська	5,2%	5,4%	2,8%	5,2%	2,2%	2,1%
Інші назви	0,2%	0,9%	0,4%	0,3%	–	–
Важко відповісти	5,8%	5,9%	3,8%	–	–	2,8%

Як бачимо, пересічні громадяни (свідомо чи несвідомо) здебільшого сприймали цю війну як «Велику Вітчизняну». Навіть у західноукраїнських областях. У південному та східному регіонах із великою перевагою домінували прихильники радянської ідеологемі.

Аналогічні пропорції демонструють відповіді на запитання про ставлення до Дня Перемоги¹⁷:

	2003 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Це дійсно велике свято	71,7%	72,5%	65,3%	68,5%	74,9%	70%
Це звичайне свято, як і решта офіційних свят	21,6%	21,8%	26,4%	21,3%	19,2%	23,6%

¹⁵ Тут слід погодитися з Р.Пилявцем, який ставить під сумнів коректність постановки питання «нацизм» замість «фашизм», оскільки «націонал-соціалізм» і «фашизм» – поняття не тождіжні (див.: *Пилявець Р.І.* Друга світова війна: історична пам'ять і необхідність деміфологізації // Державотворчі та цивілізаційні здобутки українського народу: Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. – Вип.1. – К., 2011. – С.198).

¹⁶ [Електронні ресурси]: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/news.php?news_id=336; http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/news.php?news_id=34; http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=371; http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=286; <http://www.razumkov.org.ua/ukr/tag.php?t=135>

¹⁷ [Електронні ресурси]: http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/news.php?news_id=78; http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/news.php?news_id=3436; http://www.razumkov.org.ua/ukr/journal.php/files/category_journal/news.php?news_id=34; http://www.razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=371; http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=286; <http://www.razumkov.org.ua/ukr/tag.php?t=135>

Це не свято, а звичайний вихідний день	5,5%	4,8%	5,8%	7,1%	4,1%	3,8%
Це не свято і має бути робочим днем	0,7%	0,8%	1,1%	1,5%	0,9%	0,9%
Важко відповісти	0,5%	1%	1,4%	1,6%	0,8%	1,6%

У регіональному вимірі розбіжності у відповіді на це запитання помітно менші, ніж у першому випадку, оскільки навіть у Західній Україні в деякі роки понад 40% громадян уважали 9 травня святом.

Можна припустити, що якби опитування проводилося навесні 2015 р., ми мали б справу з іншими цифрами. Але й без впливу політичних компонентів у сучасному українському суспільстві відбувається поступовий дрейф у бік неідеологізованого сприйняття цієї події. Прагнення правлячої верхівки Російської Федерації монополізувати реальну перемогу над нацизмом і фашизмом, педалювати «виняткову роль» росіян у війні, відсуваючи на периферію інші народи, лише стимулюють цю тенденцію.

На відміну від Росії в нашій країні дедалі більше громадян схиляються до того, щоб відзначати День Перемоги як день пам'яті жертв війни. Восени 2014 – весною 2015 рр. з ініціативи керівництва Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» проводилося опитування професорсько-викладацького складу вищих навчальних закладів, наукових співробітників музейних та академічних установ. Нижче наводимо його попередні результати (опитування триває).

Стислий аналіз одержаних даних, проведений завідуючою сектором музею Т.Кураєвою та провідним науковим співробітником В.Грищенко, і люб'язно наданий авторові цих рядків, засвідчує таку картину. Загалом опитуванням було охоплено 118 науковців: 37 докторів історичних наук (у тому числі 1 член-кореспондент НАНУ та 1 академік АПН України), по 1 докторові політичних, психологічних і філософських наук, 60 кандидатів історичних, 2 – військових, по 1 – філософських і педагогічних наук, 7 наукових співробітників, 6 аспірантів, 1 старший учитель-методист.

На запитання: «Який термін коректно вживати в музейно-науковій комунікації стосовно участі українців у воєнних подіях 1939–1945 рр.?» 72% респондентів висловилися на користь дефініції «Друга світова війна», 21,2% – «Друга світова та Велика Вітчизняна як її складова», 0,8% – «Велика Вітчизняна» і 4% – «німецько-радянська війна».

На запитання: «Як у сучасній Україні слід відзначити пам'ятні дати 8 та 9 травня?» було одержано такі відповіді: «9 травня – День пам'яті жертв Другої світової війни» (37,3%), «8 травня – День пам'яті та примирення» (17,5%), «9 Травня – День Перемоги», «9 травня – День пам'яті й примирення. День Перемоги» (18,4%), «День завершення Другої світової війни в Європі» (16,1%), «9 травня – День Перемоги у Великій Вітчизняній війні» (7,6%).

500 респондентів (130 представників наукової громадськості й 370 відвідувачів, у тому числі зарубіжних) відповіли на запитання: «Якою Ви

бачите назву Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» у майбутньому?». Тут пропорції істотно різнилися. Серед науковців існуючу назву обстоювали 13%, «Національний музей історії України у Другій світовій війні» – 50%, «Національний музей історії Другої світової війни» – 26,9%, власні варіанти – 6,1%, не визначилися – 3,8%. У 42,2% відвідувачів не викликала заперечень існуюча назва, 28,6% підтримали варіант «Національний музей історії України у Другій світовій війні», 19,2% – «Національний музей історії Другої світової війни», 2,4% запропонували власні назви, 7,3% не визначилися.

З аналізу результатів двох опитувань випливає, що цей сегмент суспільної свідомості залишається надзвичайно делікатним, чутливим до будь-яких впливів, а також еволюціонує в бік сприйняття війни в річниці загальнолюдських цінностей. Свідченням деідеологізації пам'яті про воєнні роки стала відмова від штучної радянської («прапори перемоги», георгіївські стрічки) й поширення сучасної (зображення квітки маку) символіки.

Слід визнати, що держава з деяким запізненням позиціонувала власне ставлення до 9 травня. На відміну від попередніх років цього разу у суспільстві з певним напруженням очікували появи офіційного документа, в якому викладалася б ця позиція. Нарешті 24 березня 2015 р. з'явився указ Президента України №169/2015 «Про заходи з відзначення у 2015 р. 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни». Як назва, так і зміст документа, що закладає підвалини державної політики пам'яті, спонукають до того, аби викласти декілька міркувань. Показово, що задовго до виходу указу академічні й навчальні заклади, музейні установи, громадські організації самостійно розгорнули підготовку до відзначення цієї події. Це, між іншим, засвідчило стійку тенденцію формування громадянського суспільства, суспільної самодіяльності активних соціальних груп, які відчувають відповідальність за цю сферу. У преамбулі документа наголошується, що всі передбачені ним заходи мають проводитися

«з метою гідного вшанування подвигу українського народу, його визначного внеску в перемогу антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні, висловлення поваги усім борцям проти нацизму, увічнення пам'яті про загиблих воїнів, жертв війни, посилення турботи про ветеранів війни, учасників українського визвольного руху цього періоду, жертв нацистських переслідувань, утвердження спадкоємності традицій воїнів-переможців нацизму та нинішніх захисників Вітчизни, консолідації суспільства навколо ідеї захисту України та у зв'язку з відзначенням у 2015 р. 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни»¹⁸.

Як бачимо, визначальною метою цих заходів проголошується консолідація суспільства й, можна припустити, що будь-яка принципова зміна акцентів у

¹⁸ [Електронний ресурс]: <http://www.president.gov.ua/documents/19104.html>

формулюванні провідної ідеї ювілею та її змістового наповнення могла спрацювати проти єдності нації, посіяти зерна чергового розколу, знову відкинути нас до конфронтаційного стану. Слід відзначити ще одну особливість документа. Указом передбачається вшанування й утвердження спадкоємності традицій воїнів-переможців у Другій світовій війні та сучасних захисників Вітчизни, єднання суспільства навколо ідеї захисту України та у зв'язку з нинішнім ювілеєм. Чи немає тут певної «натяжки»? Очевидно, у цьому випадку спрацює правило: усе на користь, що не шкодить. Більше того, у поточній ситуації спадкоємність бойових традицій, пов'язаних із захистом Батьківщини від агресорів різних мастей, постає не тільки як моральна, а й ідеологічна проблема, демонструючи цілковиту неспроможність намагань російських пропагандистів почепити нашим воїнам ярлики «фашистів», «карателів», «укропів», «насилників» тощо.

У зв'язку з цим не можна обійти увагою одну ваду указу: у його назві й тексті відсутній термін «фашизм». На перший погляд, нічого принципового у цьому нібито немає. На нашу ж думку, це – помилка. Держави з фашистською ідеологією разом із німецькими нацистами брали участь у «поході на Схід», були окупантами та співучасниками більшості злочинів на завойованій території. Український народ має свій рахунок і до них. До того ж наявність у назві указу згаданого терміна ще раз нагадала б тим, хто любить розкидатися цим словом «наліво й направо», що саме становить сутність фашизму та хто насправді нині є носієм відповідної ідеології і практики.

Закон про декомунізацію, як можна передбачати, стане рубіжної віхою розвитку українського суспільства. Однак на основні тенденції історієписання це, припускаємо, принципово вплине мало, оскільки за два останніх десятиліття вітчизняна фундаментальна наука виробила певний імунітет до різних коливань політичного курсу. Водночас залишається бажаною підтримка державою досліджень Другої світової війни без ідеологічного тиску. Лише у цьому випадку керівництво країни може отримати інтелектуальний продукт, придатний для конструювання й реалізації вивіреної політики пам'яті. Сучасні геополітичні та внутрішні загрози й виклики особливо рельєфно демонструють актуальність взаємодії науки та державного управління у цій сфері.

The article deals with the complex of methodological problems associated with the interpretation of World War II in modern national historiography. The features of perception of wartime realities in contemporary Ukrainian society are revealed. The algorithm of state commemorative policy in this area is also analyzed.

Keywords: World War II, Ukraine, historical memory, state commemorative policy.

